

Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging

Theorie en casuïstiek

Anke I. Liefbroer, Hans Alma, Pieter Coppens (Red.)

Eburon
Utrecht 2024

VU VERENIGING

IISBN 978-94-6301-497-7

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

Dit werk valt onder de CC BY-ND 4.0 licentie. Om een kopie van deze licentie te bekijken, bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Inhoudsopgave

Woord vooraf <i>R. Ruard Ganzevoort</i>	7
Lijst met afkortingen	10
Deel 1: Theoretische en methodische aspecten	
1. De noodzaak van interlevensbeschouwelijke competentie <i>Anke I. Liefbroer</i>	13
2. Inhoud en doelbepaling van interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging <i>Hans A. Alma</i>	33
3. Basismethodiek communicatie in interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging <i>Gertie Blaauwendraad</i>	63
Deel 2: Interlevensbeschouwelijke ontmoetingen	
4. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een boeddhistisch perspectief <i>Bart van den Bosse en Paul van Gogh</i>	105
5. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een christelijk perspectief <i>J. Niels den Toom en Melanie E. Broos</i>	127
6. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een hindoeïstisch perspectief <i>Sharda Nandram, Puneet K. Bindlish en Ankur Joshi</i>	147

7. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een humanistisch perspectief <i>Margriet Minnema, Nikki van Biemen en Hans A. Alma</i>	167
8. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een islamitisch perspectief <i>Hassan Bakir, Welmoet Boender en Razi Quadir</i>	187
9. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een joods perspectief <i>Menno ten Brink</i>	205
10. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een ongebonden perspectief <i>Sjoukje Eringa</i>	221
11. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging vanuit een intercultureel perspectief <i>Daniëlle T. Phillips-Koning</i>	235
Nabeschuwing	
12. Interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging en fragiliteit in de malaise van de moderniteit <i>Pieter Coppens</i>	255
Dankwoord	271
Biografie auteurs	273
Index	277

Hoofdstuk 1

De noodzaak van interlevensbeschouwelijke competentie

Anke I. Liefbroer

1.1 Inleiding

‘Waarom overkomt mij dit?’ ‘Wat doet ertoe?’ ‘Hoe neem ik goed afscheid?’ ‘Waar vind ik nieuwe inspiratie?’

Zomaar een paar voorbeelden van vragen die mensen zichzelf op belangrijke momenten in het leven kunnen stellen, bijvoorbeeld rond ziekte of overlijden. We noemen ze ook wel levensvragen: vragen die raken aan de zin en betekenis van het leven. Geestelijk verzorgers zijn opgeleid om mensen bij dergelijke vraagstukken bij te staan en zij bieden ‘professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing’ (Beroepsstandaard Geestelijk Verzorger, 2015, p. 7). Zij zijn werkzaam in contexten en bij doelgroepen waar zingeving onder druk kan komen te staan, zoals in de zorg, bij justitie, defensie en politie, en bij mensen thuiswonend en verkerend in de palliatieve fase, of wonend in aardbevingsgebied.

De termen ‘zingeving’ en ‘levensbeschouwing’ staan in de genoemde omschrijving centraal. De wijze waarop men zin geeft aan en/of vindt in het leven verschilt sterk van persoon tot persoon en is van veel factoren afhankelijk. Zo hebben bijvoorbeeld iemands leeftijd, geslacht, opvoeding, opleiding en culturele achtergrond, alsook de situatie waarin men verkeert, allemaal invloed op iemands zingeving. Hoewel deze factoren zeker ook van belang zijn om mee te wegen in de beoefening van het beroep van geestelijk verzorger, staat in dit boek de levensbeschouwelijke achtergrond van mensen centraal. Levensbeschouwingen en religies kunnen aanknopingspunten bieden bij het zoeken naar zin.¹ De diversiteit op het gebied van zingeving en levensbeschouwing waar geestelijk verzorgers op de werkvloer mee te maken krijgen, vormt de aanleiding voor dit boek.

1 De overkoepelende term ‘levensbeschouwing’ wordt gebruikt om zowel religieuze als niet-religieuze levensbeschouwingen aan te duiden, zoals het humanisme. De term ‘religie’ wordt gebruikt als het specifiek om religieuze tradities gaat.

In dit inleidende hoofdstuk ga ik in op de noodzaak van interlevensbeschouwelijke competentie voor het werk van geestelijk verzorgers. Het gaat daarbij om de competentie die nodig is om geestelijke verzorging te verlenen aan cliënten, patiënten of andere gesprekspartner met een duidelijk andere levensbeschouwing dan de geestelijk verzorger. Ik begin daarvoor met een schets van het levensbeschouwelijk landschap in Nederland en bespreek de ontwikkelingen die zich op dat terrein voordoen. Vervolgens beschrijf ik de betekenis van deze ontwikkelingen voor de cliëntpopulatie die geestelijk verzorgers in hun dagelijkse praktijk ontmoeten. Tegen die achtergrond verken ik wat het bieden van geestelijk verzorging aan deze cliënten vraagt. Ik bespreek de taken die geestelijk verzorgers uitvoeren, de rollen die zij belichamen en de competenties die zij nodig hebben. Daarbij zal blijken dat interlevensbeschouwelijke competentie cruciaal is voor de uitoefening van dit beroep. Ik sluit dit inleidende hoofdstuk af met een vooruitblik naar de volgende hoofdstukken en een uitleg over hoe dit boek gebruikt kan worden voor (toekomstig) geestelijk verzorgers die zich willen bekwamen in interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging.

1.2 Levensbeschouwelijke ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving

De wijze waarop mensen zin en betekenis geven aan en vinden in het leven is de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. Twee processen springen daarbij in het bijzonder in het oog. De eerste is een proces van secularisering, dat onder meer gekenmerkt wordt door een groeiende groep mensen die zichzelf als agnost of atheïst beschouwt. Uit onderzoek blijkt dit voor een meerderheid van de Nederlandse bevolking het geval (52%), onder jonge mensen in grotere mate dan onder ouderen (resp. 63% onder 15-24-jarigen; 44% onder 65-plussers) (De Hart et al., 2022, p. 70).² Ook neemt lidmaatschap van een religieuze of levensbeschouwelijke gemeenschap af (van 60% eind jaren negentig tot 46% in 2019), met name onder de rooms-katholieke en protestantse gezindten (CBS, 2020). Dit heeft tot gevolg dat steeds minder mensen vertrouwd zijn met de taal van religieuze en levensbeschouwelijke tradities. Er wordt in dat kader ook wel gesproken van afnemende ‘religieuze geletterdheid’.

Een tweede proces is dat van toenemende levensbeschouwelijke pluralisering. Waar Nederland tot ver in de twintigste eeuw gekenmerkt werd door haar verzuilde structuur langs een aantal van elkaar te onderscheiden levensbeschouwingen (rooms-katholieke, (verschillende) protestantse en seculiere

2 Dit gaat om mensen die aangeven dat er ‘geen God of hogere macht’ bestaat (atheïsten) of die zeggen dit simpelweg niet te (kunnen) weten (agnosten) (De Hart et al., 2022, p. 70).

(socialistische en liberale) zuilen), is de samenleving tegenwoordig gekenmerkt door een multiculturele en -religieuze populatie waarin scheidslijnen tussen levensbeschouwingen lang niet altijd eenduidig zijn. In de eerste plaats zien we diversiteit in levensbeschouwelijke groepen waarmee men verbonden is. Zo is bijvoorbeeld in 2019 20% lid van de rooms-katholieke kerk, behoort 6% bij de islam, 1% bij het hindoeïsme, 0,4% bij het boeddhisme en 0,2% bij het jodendom. De protestantse stromingen (14%) waarvan men lid is, zijn zeer uiteenlopend en omvatten onder meer de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), Pinker- en Evangeliegemeenten, en internationale christelijke kerken zoals de Grieks en Russisch Orthodoxe. Andere levensbeschouwelijke groepen waar men bij kan horen (4%) zijn onder meer jehova, natuurreligie en humanisme (CBS, 2020).

Dit proces van pluralisering komt nog nadrukkelijker naar voren wanneer we levensbeschouwing nauwkeuriger bestuderen dan via lidmaatschap alleen. Zo blijkt bijna een kwart van de Nederlandse bevolking (23%) elementen vanuit verschillende religies te combineren in het eigen leven, bijvoorbeeld via religieuze praktijken, ervaringen, sociale participatie of omdat men anderszins affiniteit heeft met een bepaalde religie (Berghuijs, 2017). Uit onderzoek onder bezoekers van spirituele centra blijkt bovendien dat de levensbeschouwelijke bronnen waaruit deze mensen putten, niet beperkt zijn tot religieuze bronnen, maar ook andere, meer seculiere, bronnen omvatten, zoals de natuur en het voeren van verdiepende gesprekken (Liefbroer et al., 2018). Dit vervagen van grenzen tussen het religieuze en seculiere wordt door godsdienst-sociologen ook in andere West-Europese landen en in de VS geconstateerd, met name onder de jongere generaties (Ammerman, 2013; Woodhead, 2016). Deze ontwikkeling maakt dat het lastig is om mensen eenduidig in te delen bij één religie of levensbeschouwing en dat het bestuderen van en zorg verlenen bij levensbeschouwing een genuanceerdere aanpak vraagt.

1.3 Diversiteit op de werkvloer

De ontwikkelingen in het levensbeschouwelijk landschap hebben een grote impact op de geestelijke verzorging. Geestelijke verzorging in instellingen wordt van oudsher hoofdzakelijk geboden door (protestantse) dominees, (rooms-katholieke) aalmoezeniers en (joodse) rabbijnen, en later ook door (humanistische) raadsmanen/-vrouwen (De Groot, 2018, p. 117-120). De religieuze en levensbeschouwelijke lijnen vormden hierin de leidraad voor de organisatorische inrichting van de geestelijke verzorging. Het verlenen van zorg door geestelijk verzorgers met een zoveel mogelijk zelfde levensbeschouwing als de cliënt zien we ook terug in de wettelijke verankering van geestelijke verzorging in zorginstellingen. Zo stelt artikel 6 uit de Wet Kwaliteit Klachten en Geschillen Zorg dat er, bij verblijf van langer dan een etmaal,

geestelijke verzorging beschikbaar moet zijn ‘die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de cliënt’.³

Als gevolg van de geschetste secularisering en pluralisering van de samenleving is er ruimte gekomen voor geestelijk verzorgers werkend vanuit andere levensbeschouwelijke tradities alsook voor ongebonden geestelijk verzorgers (Zock, 2019). Sinds de erkenning door de overheid in de jaren 2004-2009 van respectievelijk de Boeddhistische Unie Nederland (BUN), het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en de Hindoe Raad Nederland (HRN) als zendende instanties voor geestelijk verzorgers, maken boeddhistisch, islamitisch en hindoeïstisch geestelijke verzorgers officieel deel uit van het aanbod aan geestelijke verzorging binnen justitie en defensie. Hoewel in de zorg formele zending vanuit een religieus of levensbeschouwelijk genootschap een minder grote rol speelt, vormen ook hier geestelijk verzorgers vanuit deze achtergronden onderdeel van de diensten geestelijke verzorging (Liefbroer et al., 2022). Daarnaast zijn er in de zorgsector steeds vaker ongebonden geestelijk verzorgers in dienst: geestelijk verzorgers die geen formele zending vanuit een religieus of levensbeschouwelijk genootschap hebben. Sinds 2015 laten zij hun levensbeschouwelijke competentie toetsen door de Raad voor Institutioneel-Niet-Gezonden Geestelijk Verzorgers (RING-GV) (Ten Napel-Roos et al., 2021). Met deze uitbreidingen is het levensbeschouwelijk aanbod aan geestelijke verzorging over de afgelopen decennia steeds veelkleuriger geworden.

De diversiteit is niet alleen toegenomen aan de aanbodzijde, maar ook aan de vraagzijde. Geestelijk verzorgers komen niet alleen met cliënten met eenzelfde levensbeschouwing in aanraking, maar veelal ook met cliënten met een andere levensbeschouwing. De werkwijze speelt hier wel enige rol in: zo ontmoeten geestelijk verzorgers die hoofdzakelijk territoriaal werken (op een bepaalde afdeling of eenheid) een levensbeschouwelijk meer diverse groep cliënten dan geestelijk verzorgers die primair categoriaal werken (voor cliënten van de eigen levensbeschouwing). Toch ontmoeten ook zij die vooral categoriaal werken een levensbeschouwelijk diverse groep cliënten: uit een vragenlijst onder 208 geestelijk verzorgers uit verschillende werkvelden geven categoriaal-werkende geestelijk verzorgers aan gemiddeld cliënten van vijf verschillende levensbeschouwelijke achtergronden te ontmoeten (Liefbroer &

3 De volledige zin van artikel 6 uit de Wet Kwaliteit Klachten en Geschillen Zorg luidt: ‘De zorgaanbieder die zorg verleent welke verblijf van de cliënt in een accommodatie gedurende het etmaal met zich brengt, draagt er zorg voor dat geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de cliënt (...)’.

Berghuijs, 2019).⁴ Ook het proces van secularisering is duidelijk terug te zien in het werk van geestelijk verzorgers: uit hetzelfde vragenlijstonderzoek blijkt dat geestelijk verzorgers gemiddeld genomen het meest in aanraking komen met cliënten die geen blijk geven van een expliciet religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie.

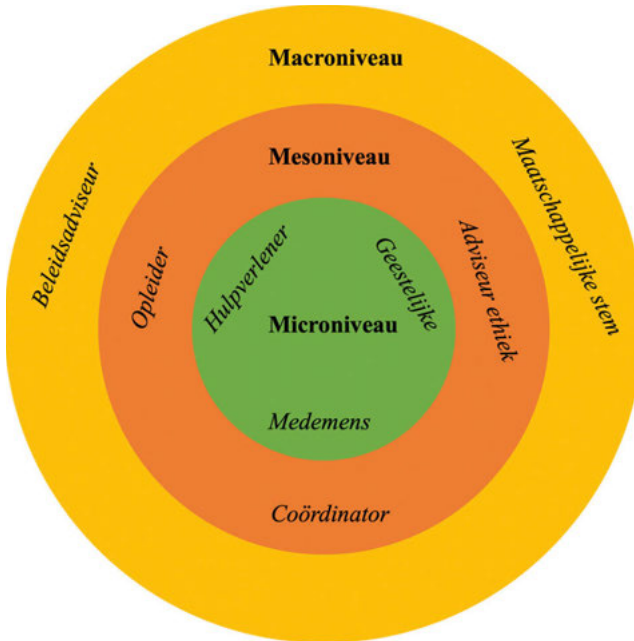
De diversiteit op de werkvloer vraagt van geestelijk verzorgers dat zij in staat zijn om te gaan met mensen van uiteenlopende levensbeschouwingen, inclusief diegenen die geen expliciete levensbeschouwing hebben en voor wie levensbeschouwelijke taal geen vanzelfsprekendheid is of herkenning oproept. Dit geldt zowel voor de contacten die zij hebben met cliënten en naasten alsook voor ontmoetingen met collega-geestelijk verzorgers en andere professionals. Om beter zicht te krijgen op de situaties waarin dit van belang is, ga ik nu in op de taken en rollen die het werk van geestelijk verzorgers met zich meebrengt.

1.4 Het werk van de geestelijk verzorger

Bij geestelijke verzorging denken we vaak primair aan de één-op-één contacten die de geestelijk verzorger heeft met cliënten, patiënten en andere gesprekspartners, waarin de geestelijk verzorger de ander bijstaat bij zingeving en levensbeschouwing. Hoewel dit voor velen de voornaamste activiteit van het werk is en de persoonlijke begeleiding in dit boek de meeste aandacht krijgt, omvat het werk van geestelijk verzorgers een veel breder pallet aan activiteiten en bijbehorende taken. Deze bevinden zich op verschillende niveaus. De beroepsstandaard Geestelijk Verzorger van de Vereniging van Geestelijk VerZorgers (VGVZ, 2015) onderscheidt (1) het microniveau, waarin de persoonlijke begeleiding bij zingeving en levensbeschouwing centraal staat; (2) het mesoniveau, dat taken omvat zoals de advisering van professionals en vrijwilligers en het verzorgen van moreel beraad en educatie; en (3) het macroniveau, dat betrekking heeft op beleidsadvies, ondersteuning van de identiteit van organisaties en participatie in maatschappelijke netwerken en discussies (p. 10). Op ieder van deze niveaus komt de geestelijk verzorger met levensbeschouwelijke diversiteit in aanraking, steeds vanuit verschillende rollen (zie figuur 1.1).

4 In deze vragenlijst konden respondenten voor ieder van de volgende negen levensbeschouwingen aangeven in hoeverre zij met hen in contact kwamen: christendom, jodendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme, humanisme, 'mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie', 'mensen die laten zien dat zij zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie', en 'mensen met een andere achtergrond [dan de genoemde achtergronden]'. Voor het volledige onderzoeksrapport, zie: Berghuijs & Liefbroer, 2017.

Figuur 1.1: Overzicht van rollen van de geestelijk verzorger op micro-, meso- en macroniveau

Op het microniveau fungeert de geestelijk verzorger als begeleider bij zinging en levensbeschouwing in direct contact met de cliënt, patiënt of andere gesprekspartner(s), zowel in individueel als in groepsverband. Daarin worden veelal drie rollen onderscheiden, die allen van belang zijn voor het werk van de geestelijk verzorger en die de geestelijk verzorger in een contact kan belichamen (Ganzevoort & Visser, 2007, p. 21-25; p. 68-95). In de *medemenselijke rol* is de geestelijk verzorger voornamelijk aanwezig als naaste en ligt de nadruk op persoonlijke verbondenheid tussen geestelijk verzorger en cliënt. In de *hulpverlenende rol* wordt het begeleidende karakter van geestelijke verzorging benadrukt en gaat het om hulp bij concrete situaties of problemen die verband houden met het levensverhaal van de gesprekspartner. In de *geestelijke rol* (of rol als *getuige*) staat de inhoudelijk levensbeschouwelijke expertise van de geestelijk verzorger centraal. Voor veel geestelijk verzorgers is deze rol gekoppeld aan de verbinding die zij kunnen maken met een levensbeschouwelijke traditie. De geestelijk verzorger fungeert als representant van de traditie en kan zorg verlenen vanuit en advies geven over de inhoud en gebruiken van deze traditie. Ook in het voorgaan bij vieringen en andere levensbeschouwelijke rituelen is deze geestelijke rol van belang. Daarnaast kan de geestelijk verzorger gevraagd worden om de situatie van de cliënt te vertalen naar andere

Tabel 1.1: Gemiddelde instemming met stellingen rond het willen (1-8) en kunnen (9-12) verlenen van interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging, op een schaal van 1 (zeer mee oneens) tot 5 (zeer mee eens) (n=208)

#	Stelling	Gem.	SD
1	Ik vind dat ik hoofdzakelijk aanwezig ben om zorg te verlenen aan mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie.	1,84	1,04
2	Ik denk dat het hel(p)end kan zijn om met een geestelijk verzorger te spreken die niet expliciet tot dezelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie behoort.	3,65	0,94
3	Ik sta vanuit mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie open voor mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie.	4,50	0,72
4	Ik vind dat ik er als geestelijk verzorger voor iedereen moet zijn, ongeacht iemands religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie.	4,53	0,89
5	Ik zou mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie met mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie graag willen delen.	3,12	0,98
6	Rituelen wil ik alleen of hoofdzakelijk uitvoeren met mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie als ikzelf heb.	2,57	1,07
7	Ik zie mogelijkheden om te bidden met mensen van duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties dan ikzelf heb.	3,51	1,02
8	Ik zie mogelijkheden om rituelen uit te voeren die over de grenzen van religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties heen reiken.	3,83	0,87
9	Ik heb voldoende vaardigheden in het omgaan met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie.	3,87	0,70
10	Ik heb voldoende kennis van andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties.	3,53	0,76
11	Ik ben goed in staat mij te verbinden met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie.	4,05	0,57
12	Ik kan mijn eigen religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie op de achtergrond plaatsen.	4,11	0,80